

DUBROVAČKE TEME U DVJEMA FORTISOVIM KNJIGAMA

ŽARKO MULJAČIĆ

U prilogu »O akademiji Miha Sorkočevića«, koji je objavljen prije 18 godina, R. Maixner je držao da je ta dubrovačka akademija bila arkadijskog tipa¹ pa je nasuprot takvu njezinu usmjerenju isticao stav talijanskog prosvjetitelja Alberta Fortisa (1741—1803), intimnog prijatelja dubrovačkog erudita Miha Sorkočevića-Sorgo (1739—1796). Fortis je »imao strože nazore o ulozi akademije, u kojoj je gledao u prvom redu znanstvenu ustanovu praktičnog značaja«. Tom je prilikom Maixner upozorio na Fortisovu knjigu *Mineralogische Reisen durch Calabrien und Apulien*,² koja je, prema tadašnjem običaju, bila napisana u epistolarnom obliku: autor apostrofira svog mladog dubrovačkog prijatelja i istomišljenika Tomu Basiljevića (1756—1806), inače nećaka Miha Sorkočevića (Tomina majka Kata bila je Mihina sestra) i kasnijeg člana njegove efemerne akademije koji je, spomenimo usputno, bio najvažniji član dubrovačke prosvjetiteljske elite po svom definitivnom povratku u domovinu nakon preko deset godina provedenih na Zapadu (Italija, Švicarska, Njemačka, Austrija), što iz studijskih a što iz obiteljskih razloga.³ Ta je knjiga izašla 1788. god., u Weimaru. Iz predgovora »Vorerinnerung«, str. 3—4), što ga je sastavio Friedrich Schulz, saznajemo da je talijansko izdanje iste knjige (Napulj, 1784) tiskano u svega pedeset primjeraka pa se stoga može s pravom pretpostaviti

¹ R. Maixner, »O akademiji Miha Sorkočevića«, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, 23 (1952), str. 57—67, osob. str. 53. Za protivno mišljenje usp. Z. Muljačić, »Dva priloga povijesti dubrovačkih akademija«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 4—5 (1950), str. 319—340.

² *Mineralogische Reisen durch Calabrien und Apulien von Albert Fortis. In Briefen an den Grafen Thomas von Bassegli in Ragusa. Aus dem Italienischen*, Weimar 1788. In der Hoffmannschen Buchhandlung, str. 1—128. Citirat ćemo pod siglom MR.

³ Usp. Z. Muljačić, »Tomo Basiljević-Baselji, predstavnik prosvjete u Dubrovniku«, *Posebna izdanja SAN*, knj. CCXCIX, Odeljenja literature i jezika knj. 8 (1958). O planinarsko-mineraloškoj djelatnosti tog pisca usp. Z. Muljačić, »Tomo Basiljević-Bassegli, prvi dubrovački planinar«, *Povijest sporta*, Zagreb 1970 (u tisku).

da je njemačkoj publici sasvim nepoznato. Njemačko izdanje sadrži osam pisama; od tih se prvo i četvrto tiskaju prvi put u tom izdanju, jer ih talijanska cenzura ne bi sigurno bila propustila. Talijansko izdanje sadrži, dakle, šest pisama (a ne pet kako greškom donosi Maixner). U prevođenju s talijanskoga pomogao je i T. Basiljević, kako je vidno iz njegove korespondencije.⁴ Basiljevićev tast, poznati austrijski mineralog i satirički pjesnik te istaknuti jozefinist barun Ignaz von Born (1742—1791), popravio je tekst sa znanstvenog gledišta i savjetovao je Schulzu da tiskanih šest pisama i dva netiskana koja je Fortis u rukopisu priopćio prevede na njemački.

U potrazi za talijanskim originalom po raznim bibliotekama nisam dugo godina bio sretne ruke dok nisam početkom 1967, za vrijeme studijskog boravka u Münchenu, pronašao u Bavarskoj državnoj biblioteci jedini dosad mi poznati sačuvan primjerak tog izdanja.⁵ Prethodno sam bio proučio primjerak njemačkog izdanja koje ima Narodna in univerzitetna knjižnica u Ljubljani. Ustanovio sam još jednom da nam naslovi Fortisovih publikacija spremaju često ugodno iznenađenje: dok se Apulija tu jedva i spominje,⁶ djelo sadrži mnoge autorove reminiscencije o boravcima u hrvatskih krajevima, od čega su osobito vrijedne one koje se tiču dubrovačke književne i kulturne povijesti. Važnost tog djela za povijest hrvatske književnosti uočio je, uostalom, već R. Maixner, koji, međutim, nije u potpunosti iskoristio sve podatke što se u djelu mogu naći. Ukoliko je citirao njemački tekst, radio je to sporadično i isprekidano.

Na žalost nisam mogao usporediti redak po redak oba izdanja. Ipak sam ustanovio da čitav tekst talijanskog izdanja nije preveden na njemački: u weimarskom izdanju nedostaje na pr. posveta Mihu Sorkočeviću. Odlučio sam, stoga, da ovdje iznesem sve pojedinosti koje su izmakle R. Maixneru u njemačkom izdanju i da upotpunim naše znanje o tom Fortisovu djelu iznošenjem odlomka koji ima samo talijansko izdanje.

⁴ *Historijski arhiv u Dubrovniku. Arhiv obitelji Basiljević*, C-2, 11; T. Basiljević piše J. S. Wyttenbachu, pismo br. 1. od 10. kolovoza 1784.

⁵ *Lettere geografico-fisiche sopra la Calabria, e la Puglia, al Conte Tommaso de Bassegli Patrizio Raguseo Dell'Ab. Alberto Fortis Membro Pens. dell'Accad. di Padova, Socio dell'Istit. di Bologna, e de' Naturalisti di Berlino, delle Accad. R. di Bordeaux, di Lunden, di Napoli, di Siena, ec., Napoli MDCCLXXXIV.* Presso Giuseppe-Maria Porcelli. Citirat ćemo pod siglom LGF. V. sliku.

⁶ Uglavnom da se istakne važnost Fortisovih inicijativa na iskorištavanju velike salitrare kod Pulo di Molfetta i drugih rudišta, o čemu v. Ž. Muljačić, »Novi podaci o Albertu Fortisu i o njegovim putovanjima po našim krajevima«, *Radovi IV/1962—63, Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti sv. 2, Zadar 1966*, str. 97—101.

Fortis datira svoja pisma u Barletti, gdje je boravio u drugoj polovici listopada i u studenome god. 1783. u karanteni, na povratku iz Dubrovnika, u čijem je zaleđu, na teritoriju koji je tada pripadao Turskom Carstvu, bješnjela kuga. Redosljed pisama i razlika u numeraciji u dvama izdanjima vide se iz ove tablice:

Datum	30. X	1. XI	3. XI	4. XI	9. XI	15. XI	20. XI	16. XI (sic)	28. XI
Talij.	—	I		II	—	III	IV	V	VI
Njem.	I		II	III	IV	V	VI	VII	VIII

Napomena: Talijansko pismo od 1. studenoga identično je s njemačkim pismom od 3. studenoga 1783.

Mnoge aluzije u pismima ne mogu se ispravno shvatiti ako se ne prisjetimo raznih neugodnih događaja koje je Fortis doživio za vrijeme svog boravka u Dubrovniku od 12. srpnja do 14. listopada 1783. (što predstavlja njegovo osmo i, koliko je dosad poznato, posljednje putovanje po hrvatskim krajevima).⁷ Zbog druženja s nekim dubrovačkim vladikama talijanski je prosvjetitelj izazvao ljubomor njihovih muževa. Posebno se bio zamjerio Luku Đurđeviću-Buniću (Giorgi-Bona) (1745—1794), koji nije krio svoje negodovanje zbog Fortisovih simpatija prema njegovoj ženi Mariji (rođ. 1754, umrla neutvrđene godine). Stoga je talijanski pisac izjavio na odlasku majci svog prijatelja Miha Sorkočevića da ga Dubrovnik više neće vidjeti. Međutim, mnogi su mu Dubrovčani ostali u dobroj uspomeni pa je, posvetivši svoju knjigu Mihu Sorkočeviću i adresirajući pisma Tomi Basiljeviću, također dobru mineralogu, želio ostati s njima u duhovnoj vezi. Isto je tako ostao u dobrim odnosima s Tominom sestrom Dešom (1759—1804), čiji muž Baldo Gučetić-Gozze (1745—1817) nije bio gotovo nimalo ljubomoran. Iz pisma koje je Fortis upravio Deši iz Barlette već 21. listopada zaključujemo da je on najkasnije tada bio stigao u Barlettu. Zanimljiva su i pisma istoj prijateljici od 1. XI i 26. XI (iz Barlette) i od 5. XII i 12. XII (iz Napulja), o kojima sam pisao u svoje doba.⁸

U posveti koju je napisao u Napulju, tada najvećem talijanskom gradu, u kojem je dugo godina radio u službi kralja Ferdinanda, Fortis uvjerava svoga prijatelja Miha Sorkočevića kako u buci goleme prijestolnice misli na mali Dubrovnik i na birano društvanje intelektualaca koje se sastaje u kući Sorkočevića. Silom

⁷ Ž. Muljačić, *ib.*, str. 96.

⁸ Ž. Muljačić, »Iz korespondencije Alberta Fortisa«, *Grada za povijest knjevnosti hrvatske*, 23 (1952), osobito str. 83—84, 109—110.

prilika nalazi se daleko od te »poštovane zemlje« pa u želji da poveća broj predmeta koji Dubrovčane podsjećaju na nj i da barem djelomično kompenzira žalost što nije i dalje u njihovu društvu, izdaje to djelo uvjeren da će ga M. Sorkočević i zajednički znanci rado primiti kao znak prijateljstva.⁹

U početku prvog pisma Fortis se sa zadovoljstvom sjeća svog posljednjeg boravka u Dubrovniku i okolici i uglednih osoba koje su mu pravile društvo (to su Tomini roditelji Jakobica i Kata Basi-ljević rođ. Sorkočević, ljubazna i duhovita Marija (»Mariane«) Đurđević, učeni i časni grof Miho Sorkočević i marljivi pjesnik Đžono Rastić, čiji učeni latinski stil podsjeća na zlatno doba tog jezika).¹⁰ Prirodopis je, što se Fortisa tiče, mogao mirno spavati sve do kasne jeseni, da nije došlo do nemilih događaja koji su mu pokvarili ljetovanje. Fortis se silom prilika morao udaljiti iz neposredne okolice Grada te je nekoliko dana proveo na imanju Basiljevića u Vrućici na Pelješcu, iskoristivši to vrijeme da prouči sastav tla na tom dijelu Republike gdje ima i siromašnih žila željezne rudače, od koje seljaci prave naboje za lovačke puške. Fortis se bio iskrao u uvali Velika Prapatna, odakle je uskim šumskim putem stigao u Vrućicu. Taj ga je put podsjetio na Termopile, pa u šali dobacuje prijatelju da bi sa samih trideset ljudi mogao svoje posjede braniti od velike turske vojske. U Vrućici je pored ostalog obišao i ruševine dvorca koji je slavni dubrovački pjesnik vitez Ranjina prije oko dva stoljeća dao sagraditi na loše izabranom

⁹ LGF, str. III—IV: »Al Conte Michele di Songo Senatore Raguseo. L'Ab. Fortis. — Questo, qualunque siasi, documento dell'amicizia ch'io conservo al vostro degno Nipote, esca alla luce fregiato col nome d'uno de' più cari, de' più antichi, de' più desiderati Amici ch'io m'abbia. Esso vi serva di prova, che, an onta della lontananza, il mio cuore è con voi; che il romore della più popolosa, magnifica, ed amena Città d'Italia non è peranche giunto a distraermi; e ch'io amo di moltiplicare gli oggetti che possono tener viva costì la memoria di me presso l'eccellente famiglia vostra, e presso quel picciolo numero di scelte persone che la frequentano. Dovendo servire alle combinazioni, che mi tengono lontano da codesto rispettabile Paese, il mio cuore trova una sorta di compenso nella sicurezza che vi riuscirà grata per doppio titolo questa offerta dell'amicizia«.

¹⁰ MR, str. 1: »Mein theurer Freund! Die Pest, die in der Turkey wüthete, und mich die Gränze Eures Staats nicht überschreiten liess; die vielleicht zu weit getriebene Besorgnis von eben dieser Seuche in dem Venezianischen Dalmatien, die mir keine Wasserreiche (!) durch die Inseln hin erlaubte; die Gesellschaft deiner vortrefflichen Eltern, die meinem Herzen so theuer ist; die angenehmen Unterhaltungen mit der lebenswürdigen und geistvollen Gräfin Mariane Giorgi; die Hoffnung endlich, die auch erfüllt ward, den gelehrten und ehrwürdigen Grafen Michael Songo, deinen Onkel, und den arbeitsamen Resti, dessen gebildeter lateinischer Styl an das goldene Zeitalter dieser Sprache erinnert, auf einige Tage bey uns zu sehen, alle diese Umstände nimm zusammen...«

mjestu.¹¹ Kako se Tomo Basiljević u to doba nalazio na školovanju na tad najnaprednijem njemačkom sveučilištu u Göttingenu (a prije toga je već bio proveo na studiju u Bernu i Lausanni dvije akademske godine), najveći dio tog pisma sadrži dobronamjerne savjete: Fortis se trudi da sintetski istakne što je sve potrebno uraditi u Dubrovačkoj Republici kako bi ona krenula naprijed iz duhovne i materijalne stagnacije i koju bi ulogu u tom preporodu trebalo da odigra mladi Basiljević.

Fortis je već prije imao prilike da upozna njegov karakter i njegove natprosječne intelektualne sposobnosti što su se bile bujno razvile u kontaktu sa švicarskim i njemačkim učenjacima.¹² Ono što je Basiljević naučio u tim zemljama ne smije ostati samo njegovo vlasništvo. Ali, domaći konzervativci neće olako dopustiti da im on otima vlast i prestiž. Što može Basiljević uraditi protiv nerazumijevanja i pospanih kolebljivaca, pita se Fortis. Savjetuje mu da radi kao Pomponije Atik. Neka pusti da lovci na položaje kuju slavohlepne planove i neka mirno i neprestano proučava prirodu¹³ i unapređuje poljoprivredu primjerom i djelom, jer je ona »kod Vas kako se čini ponešto zaostala«. Najbolje je da se sa svojim knjigama povuče na selo, jer dobar primjer vrijedi više nego najveća remek-djela govorničke vještine.¹⁴ Ako ga okolnosti prisile da ponekad svrati u Grad, neka aktivno suraduje u ustanovama koje unapređuju kulturu duha. Dobre glave, kojih u Dubrovniku ne nedostaje, uzajamno će se elektrizirati, i dotad prikri-vene ili loše upotrebljene iskre razbuktat će se i svrsishodno upotrebiti.¹⁵

¹¹ MR, str. 20—23.

¹² MR, str. 11 i d.: »Du hast zu viel natürlichen Verstand, du hast ihn noch dazu durch das unterrichtende Schauspiel der Schweizeralpen, durch Lektüre, und durch den Umgang mit den berühmten göttingischen Naturforschern zu sehr ausgebildet, als dass ich fürchten sollte, du würdest über das Alter unserer Kugel eben so denken, als der grosse Haufen«.

¹³ MR, str. 12.

¹⁴ MR, str. 17: »... die bey Euch ein wenig zurückgesetzt zu seyn scheint«... »Du wirst durch Beyspiel und That, die immer lehrender sind, als die grössten Meisterstücke der Beredsamkeit, eine bessere und zweckmässigere Landeskultur und eine geschicktere Verarbeitung der ländlichen Produkte, in Schwung zu bringen suchen, und dies um so leichter bewürken, wenn Du Dich, wie es mir sehr glaublich ist, mit Deinen Büchern aufs Land zurück ziehen solltest«.

¹⁵ MR, str. 17: »Hielten Dich aber die Umstände in der Stadt zurück, so wirst Du daselbst Anstalten thätig zu befördern suchen, die so angenehm als nützlich, und der Vereinigungspunkt zur Kultur des Geistes werden könnten. Die guten Köpfe, deren Ihr eine grosse Anzahl besitzt, würden sich wechselweise elektrisieren, und herrliche Funken würden aus der Lichtmasse, die bis jetzt verborgen lag, oder auch nicht zweckmässig verwendet wurde, von allen Seiten emporschnellen«.

Nakon kratke digresije u kojoj je opisao svoje dojmove s boravka u Trstenome, gdje je, kao gost u dvorcu Gučetića, vidio između aleja naranči i lovora jedini vodoskok na obali između Trsta i Dardanela, vožnju od Malog Stona (gdje su ga ljubazno primili teritorijalni knez i njegova mlada žena) do uvale V. Papatne¹⁶ i boravak na krajnjem zapadnom dijelu Pelješca u Trpnju i Vručici (o čemu je već govoreno), Fortis savjetuje prijatelju da bi u budućnosti možda mogao eksploatirati željeznu rudaču, jer drva potrebna za topljenje ima u velikim količinama u blizini.¹⁷ Međutim mu ne savjetuje da živi u Vručici, jer je zrak inficiran malarijom koja hara na obližnjem ušću Neretve pa se ni on (Fortis) ne kani više vratiti u taj kraj. Kad bi se imao vratiti u Dubrovačku Republiku nekim slučajem koji momentano ne može predvidjeti, ne bi nikuda odlazio iz Trstenoga i Orašca.¹⁸

U nastavku Fortis ističe kako ne sumnja da će Basiljević po povratku znati spojiti vršenje građanskih dužnosti sa studijem i uspjeti da i ostale svoje zemljake zainteresira za istraživanje na području raznih disciplina. Plod toga sigurno će biti podaci važni za povijest ne samo Dubrovnika nego i cijele nacije, a i susjednih naroda. Pouzdano se možemo nadati, piše Fortis, da Dubrovčani posjeduju o povijesti svojih pređa više dokumenata nego bilo koja druga grana slavenskog roda.¹⁹ Dubrovnik je nedavno dobio tiskaru,²⁰ a sad preostaje još samo da se u njemu osnuje akademija

¹⁶ MR, str. 18 i d.

¹⁷ MR, str. 23 i d.

¹⁸ MR, str. 25.

¹⁹ MR, str. 26—27: »Du wirst die Pflichten des Bürgers mit dem Studium der Gegenstände, die Dir näher oder entfernter liegen, geschickt zu verbinden wissen. Wenn es Dir gelänge, Theilnehmung und Wetteifer unter Deinen Landsleuten zu entflammen, was würde dann nicht lehrreiches ans Tageslicht kommen! was für Data zur Aufklärung der Geschichte nicht bloss des Vaterlandes, sondern der ganzen Nation und der benachbarten Völker! Dein würdiger Onkel, Graf Michael von Songo, hat einige wichtige Manuscripte von der Hand eines gewissen Abbate Gradi (to je čuveni dubrovački učenjak Stjepan Gradić, op. Ž. M.), der an der Bibliothek des Vatikans stand, dem Staube und den Motten entrissen. Für die Diplomantik Slavoniens müssen sich in dem Archiv zu Ragusa viele verborgene Schätze finden, weil Ihr mit den Despoten und unmenschlichen Beherrschern von Servia, Rascia etc. in so viele Händel verwickelt gewesen seyd. Dies ist ein ganz neues Feld, das noch eröffnet werden muss, und zu sehr merkwürdigen und allgemein interessanten Untersuchungen über die alten Denkmäler, Gesetze und Sitten der Nation, führen wird. Man hat guten Grund zu glauben, dass ihr mehr Dokumente, als jeder anderer Ast des Slavischen Völkerstammes, über die Geschichte Eurer Voreltern aufzuweisen habt«.

²⁰ Ž. Muljačić, »O prvoj dubrovačkoj tiskari«, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku* IV—V (1956), str. 583—612.

»korisne i domoljubne učenosti«. ²¹ Pjesništvo treba da se razvija izvan znanstvene akademije, a ni govorništvo u nju ne pristaje. ²²

U preostalim pismima (II—VIII) Fortis upoznaje svog prijatelja s rezultatima svojih mineraloških istraživanja na zapadnoj obali Kalabrije, koju je prešao što pješke što na konju u ljeto 1780. god., između svog prvog i drugog boravka u Dubrovniku. Sudeći po imenima mjesta, gora i rijeka koje spominje, Fortis je proputovao krševitu zonu između sela Scalea i Reggio di Calabria u doba za nj osobito interesantno, tj. iza potresa koji je porušio mnoge zgrade u naseljima na obali i ujedno olakšao rad na geološkom istraživanju poremetivši slojeve.

U drugom pismu Fortis uspoređuje jednog kalabreškog neotesanog feudalcu, koji se ipak često razborito ponaša pod utjecajem savjeta koje mu daje žena. sa žalosnim dubrovačkim slučajem gdje je jedan dubrovački vlastelin privukao, kako se čini, razboritu ženu na svoju stranu. ²³ Zanimljiva je i preporuka koju Fortis (nakon evociranja dalmatinskih »cesta«) daje svom prijatelju što se iskorištavanja zemljišta između redova maslina tiče: na toj zemlji mogu uspješno rasti razne druge biljke pa bi trebalo pokušati

²¹ MR, str. 28: »... nun fehlte dieser Stadt noch eine Akademie der nützlichen und vaterländischen Gelehrsamkeit, die der Mittelpunkt des Wissens der Nation würde«. Dubrovnik je, doduše, imao u svoje doba tri akademije, ali su se one bavile pjesničkim igrarijama (»kleine poetische Tändeleien«). »Ich hoffe, ihr werdet eine Gesellschaft zusammenziehen, die unsers Jahrhunderterts werth ist. Ihr werdet auch einen Poeten in der Qualität eines Akademikers, aber nie einen Akademiker in der Qualität eines Poeten aufzunehmen«.

²² MR, str. 28: »Die Dichtkunst ist bey der Tafel, in fröhlichen Gesellschaften, in Lustwäldchen zu Breno (= Zupa, op. Z. M.), in dem reizenden Cannosa (= Trsteno, op. Z. M.), an ihrem rechten Platze; aber nie in ernsthaftwissenschaftlichen Versammlungen. Kunst, Handel, Wissenschaften, vaterländische Alterthümer müssen eure Aufmerksamkeit besonders auf sich ziehen. Die Beredsamkeit, diese grosse Kunst, gehört nicht für die Akademie«. Zanimljivo je spomenuti da je Fortis u isto doba napisao negativan, porazan članak o prvencu dubrovačke tiskare Occhi, djelima S. Bobaljevića i M. Monaldija, ponovno izdanih pjesnika 16. stoljeća, koji je tiskan bez potpisa u *Nuovo giornale enciclopedico*, Vicenza, 1784, nr. 1, str. 16—20. Očito je da on kao prosvjetitelj nije imao smisla za društveno neangažiranu petrarkističku poeziju.

²³ LGE, str. 6: »Io piansi su la mia mala fortuna, e prosegui il viaggio, proponendomi di cercar sempre ocreanza dalle Dame quando trovassi che i mariti fosseno villani. Tu t'immaginerai facilmente che corsi col pensiero a tutte le gentili Donne mal appajate di nostra conoscenza in varj paesi. Questi piccioli episodj non interessano veramente la Mimerologia (!): ma sono sempre appartenenti alla Storia Naturale dell'animale che chiamasi uomo«. Usp. i pismo A. Fortisa Deši Gučetić pisano u Barletti, 1. XI 1763, tiskano u Ž. Muljačić, »Iz korespondencije Alberta Fortisa«, *Grada za povijest književnosti hrvatske* 23, (1952), str. 109.

nešto slično i u Republici kako bi se primjerom slomile ukorijenjene predrasude.²⁴

Kompliment koji Fortis čini Basiljeviću predstavljajući ga čitaocima kao budućeg govornika na sjednicama Akademije znanosti u Göttingenu nije se, koliko je poznato, ostvario.²⁵

U trećem pismu Fortis žali svog prijatelja što će se morati baviti i dosadnim dubrovačkim stranačkim zavrzlamama i svakovrsnim »republikanskim podvalama«.²⁶ Ujedno zamjera napuljskom dvoru što je zatvorio mnoge rudnike zbog navodno nerentabilne proizvodnje umjesto da je u njih uložio potrebne investicije i predao ih na upravljanje stranim stručnjacima, kako je uradila na svom teritoriju Mletačka Republika pa ti rudnici sad posluju s dobitkom.

²⁴ LGF, str. 10: »La salita di Mormanno, che sta su di uno spicchio ripidissimo di ciglione calcario, è appena accessibile da un cavallo, e bisogna essere abituato a' precipizj Dalmatici per aver il coraggio di restarvi in sella; p. 14 i d.: »Questo sciocco pregiudizio è fatalmente invalso nello Stato di Ragusa, e in luoghi, dove la perdita che si fa lasciando il terreno vuoto, e lavorandolo come se fosse messo a grano è considerabilissima. Fra codesti luoghi annovera i bei campi di Cannosa, dov'io ho predicato la seminazione del frumento ai ragionevoli orecchi della tua degna sorella, che l'anno ben inteso, ma forse inutilmente per l'esecuzione. L'uliveto, secondo il vostro sistema di coltivazione, esige aratura o zappatura e concimatura ogni anno. Vi nascono dell'erbaccie non solo inutili ma dannose, e prosperano a spese del padrone. Ora perchè non gettarvi il frumento che è utile? Io spero che un giorno il buon senso e la spertienza vinceranno l'abitudine stupida ed ostinata di non innovare cos'alcuna nelle antiche pratiche agronomiche«.

²⁵ LGF, str. 1 i d.: »Barletta, 1 novembre 1783. Quest'ozio del Lazzeretto mi á fatto pensare ad acquistar delle ulteriori idee della costituzione del paese ultimamente sconquassato dai tremuoti, per quanto è possibile di farlo, senza ritornarvi in persona. Tu sai ch'io feci già del 1780, preferendo i disagi delle peregrinazioni naturalistiche alle delizie della Società Ragusea, una corsa di Calabria rapidamente, per andar da Napoli in Sicilia, dove l'Etna, e i tremuoti facevano del fracasso contemporaneamente... Questo trasunto servirà d'Introduzione al Compendio che potesse esser fatto delle voluminose scritture de' dotti Napoletani e Provinciali nel proposito, e tu potrai, volendo, farlo vedere a codesti valentuomini, fra' quali vivi, o riempiere qualche ritaglio delle Sessioni di codesta illustre Accademia, alle quali m'immagino che a quest'ora sarai ammesso, e che non mancherai di trovarti«. Na münchenskom primjerku te knjige netko je rukom dodao asterisk i na dnu str. 3 nadopisao: »Il Conte di Bassegli si trovava allora a Gottinga«.

²⁶ LGF, str. 19: »T'annojeranno elleno un poco le mie Lettere per la lunghezza ed aridità loro, mio caro e buon Tomo? Io aspetto che si, quantunque ciò sia per essere quasi a tuo dispetto; poichè tu m'ami, e non vorresti sbadagliare (sic) in leggendole, per timore di farmi una spezie di torto. O! sbadiglia, Amico, quanto ti pare e piace; io farò lo stesso un dì o l'altro, quando tu vorrai parlarli a lungo de' partiti ed imbrogli repubblicani, che sventuratamente dovranno interessarti sino a un certo segno«. U njem. prijevodu riječ *imbrogli* prevedena je s *Verwirrungen*, što je nešto blaže, usp. MR, str. 50.

U četvrtom pismu može nas zanimati podatak o tetoviranju u našim krajevima: taj je »barbarski običaj« Fortis susreo na više mjesta u Dalmaciji.²⁷

U petom pismu Fortis obećava prijatelju da će poslati u Dubrovnik sadnice neke vrsti kupine (*Rubus Idæus*) koja raste na planini La Sila, i drugoga drveća kako bi Tomo na povratku iz Njemačke našao u svom vrtu u Župi Dubrovačkoj svjedočanstva Fortisove ljubavi prema njemu i njegovoj obitelji.²⁸

U šestom pismu podsjeća Fortis svog prijatelja na zajednički put od Padove do Berna kad su, u kantonu Graubünden,²⁹ naišli na vrlo poštenog i gostoljubivog krčmara, sličnog onomu kojega je Fortis upoznao u mjestu Pizzo u Kalabriji.³⁰

U sedmom pismu Fortis govori o provjerenoj praksi da su najotpornije prema potresu kuće sagrađene na živcu kamena. To je imao prilike da vidi ne samo u Kalabriji nego i u Boki Kotorskoj koju je posjetio 1780. godine,³¹ što je prvi dosad poznati podatak da je Fortis posjetio Boku. Vjerojatno je onamo pošao na kratko za vrijeme svog drugog boravka u Dubrovniku i okolici (od otprilike 12. rujna do 28. listopada 1780). Da li se aluzija na milu

²⁷ MR, str. 68.

²⁸ LGF, str. 40: »Il gruppo di montagne detto la Sila, celebre per le sue magnifiche selve, produce abbondantemente il *Rubus Idæus*, di cui io amo il frutto, come sai. Io voglio fartelo trovare trapiantato nel giardino di Breno, allorchè vi ritornerai dalle tue peregrinazioni Germaniche. La tua rispettabile Madre t'avrà già prevenuto che più d'un albero esotico ti ricorderà l'Amico lontano. Ora vedi! Io mi compiaccio della certezza che tu e i tuoi avrete sempre sotto gli occhi oggetti, che vi rinnoveranno la memoria della mia tenera amicizia«.

²⁹ U rujnu 1781. Fortis i Basiljević su u švicarskom kantonu Graubünden (tal. Grigioni), u mjestu Poschiavo, u »albergo di Ponte«, upoznali krčmara koji ih je pozdravio hrvatski (*in ilirico*), jer je po njihovu razgovoru shvatio da su Dubrovčani. Videći njihovo čuđenje, objasnio im je da je taj jezik naučio u mladosti u Splitu, gdje je dugo boravio. Usp. Z. Mujčić, »Iz korespondencije Alberta Fortisa«, *Grada za povijest književnosti hrvatske* 23 (1952), str. 80 i 106. Podatak je značajan, jer se iz njega vidi da je Fortis znao i govoriti hrvatski.

³⁰ LGF, str. 53: »Ona va, e trova tanta rettitudine e cortesia ne' grandi alberghi della colta Italia!« Fortisov stav je sasvim u skladu s rousseauističkim gledanjem na primitivne ljude kao nepokvarena i poštena bića koje još nije stigla zaraziti gradska civilizacija.

³¹ LGF, str. 63: »Chi á la mala sorte di abitare in paesi soggetti a' tremuoti non fabbrichi la sua casa nè sull'argille, nè su i tufi arenosi, nè su le ghiaie; e se non può plantarla in mezzo a qualche vasta pianura, la pianta almeno su d'una rupe viva, che vi potrà dormire bastevolmente quieto. Io ó fatto queste osservazioni alle Bocche di Cattaro dopo 'l tremuoto del 1780.; tutte le case fondate su la rupe vi furono illese; tutte quelle che posavano su terreno avventizio furono lesionate; e que' tratti di spiaggia che sdrucciolarono in mare erano tutti prodotti dalle sabbie e ghiaie de' torrenti«.

žensku osobu koju je Tomo izgubio tiče supruge bernskog prirodoslovca Jakoba Samuela Wyttenbacha, kod kojega je Tomo za svog boravka u tom švicarskom kulturnom središtu neko vrijeme stanovao, ili koje druge ženske osobe, nije mi bilo moguće utvrditi.³²

U posljednjem, osmome pismu Fortis opisuje svoje dojmove s krajnjeg južnog dijela Kalabrije.³³

U bilješkama citiram talijansko izdanje za pisma II—III i V—VIII, dok za prvo i četvrto pismo, koja su tiskana samo u njemačkom prijevodu, citiram njemačko izdanje jer nije poznato gdje se nalazi talijanski original tih pisama. Kao što je već rečeno, u napuljskom izdanju citirana pisma nose redne brojeve od I do VI.

---

³² LGF, str. 74.

³³ LGF, str. 81 i d.

L E T T E R E
GEOGRAFICO - FISICHE
SOPRA LA CALABRIA, E LA PUGLIA
AL CONTE TOMMASO DE BASSEGLI
PATRIZIO RAGUSEO.
DELL' AB. ALBERTO FORTIS

MEMBRO PENS. DELL' ACCAD. DI PADOVA, SOCIO DELL' ISTIT.
DI BOLOGNA, E DE' NATURALISTI DI BERLINO, DELLE
ACCAD. R. DI BORDNAUX, DI LUNDEK, DI NAPOLI,
DI SIENA, EC.

N A P O L I M D C C L X X I V .
P R E S S O G I U S E P P E - M A R I A P O R C E L L I .

Z. Muljačić: TEMI RIGUARDANTI DUBROVNIK IN DUE LIBRI DI
ALBERTO FORTIS

Riassunto

Il naturalista italiano Alberto Fortis (1741—1803) pubblicò nel 1784 a Napoli, dopo il suo ultimo soggiorno in terra croata, un libro intitolato *Lettere geografico-fisiche sopra la Calabria e la Puglia* in sole 50 copie. Esso contiene, in forma epistolare, la descrizione della costa calabrese, da Scalea a Reggio di Calabria, percorsa dal Nostro quattro anni prima, ossia dopo il terribile terremoto del 1780. Con tutto il rispetto che dobbiamo a Fortis, grande amico del nostro popolo e degli slavi in generale, questo libro non sarebbe per noi interessante, se non vi si trovassero un po' dappertutto echi e reminiscenze dei suoi viaggi nel nostro Paese. Inoltre, il libro è dedicato al noto poligrafo Miho Sonkočević (1739—1796) e tutte e sei le lettere che contiene sono spiritualmente indirizzate al nipote di quest'ultimo Tomo Basiljević (1756—1806), il più grande rappresentante dell'illuminismo a Dubrovnik e autore di numerosi scritti politico-letterari in lingua francese, tutti inediti e conservati a Dubrovnik, nell'Archivio Storico.

Al Basiljević e al suo suocero, lo scienziato austriaco Ignaz von Born (1742—1791), si deve in gran parte la fortuna del libro in Germania dove fu tradotto da Friedrich Schulz (*Mineralogische Reisen durch Calabrien und Apulien*, Weimar 1788). L'edizione tedesca contiene però otto lettere. Le due lettere inedite (I e IV) non potevano esser pubblicate a Napoli perché la censura le avrebbe proibite come è manifesto dall'analisi che ne ha fatto nel 1952 lo storico letterario croato R. Maixner il quale però non era riuscito a trovare l'edizione italiana.

L'autore ha trovato l'edizione italiana nella Biblioteca Bavarese di Stato a Monaco di Baviera. Dopo averla comparata con la traduzione tedesca ha constatato che in questa manca la dedica. Esamina perciò la genesi dell'originale e studia a fondo ambedue le edizioni, soffermandosi soprattutto sulla prima lettera, soltanto parzialmente utilizzata da R. Maixner. Questa lettera, dedicata quasi per intero ai problemi che assillavano gli spiriti democratici della piccola Repubblica croata di Dubrovnik alla vigilia della Rivoluzione Francese, contiene dei consigli a T. Basiljević, allora studente a Gottinga, su quello che doveva fare dopo il ritorno in patria.